

भाषांतराच्या गावात...

वर्षा पेंडसे-जोशी

नऊ वर्षापूर्वी मी जेव्हा भाषांतर क्षेत्रात पाऊल टाकलं तेव्हाची गोष्ट. एक दिवस ऑफिसमधून येत असताना ट्रेनमध्ये एक ओळखीच्या बाई भेटल्या. इकडची तिकडची चौकशी झाल्यावर त्यांनी माझ्या नोकरीविषयी विचारणा केली. “कसलं काम करतेस तू?” म्हटलं, “मी भाषांतरकार म्हणून काम करते.” बाईच्या चेहऱ्यावर आश्चर्य. म्हणाल्या “काय म्हणतेस? अशाही नोकऱ्या असतात?” केवळ भाषांतर करणं ही एक मासिक पगार देणारी, पूर्णवेळाची नोकरी असू शकते हे ऐकून त्या चाट पडल्या होत्या.

गंमत म्हणजे अशाच छापाचे प्रश्न मला माझ्या अगदी अलीकडे झालेल्या भारतवारीतही विचारले गेलेत. आपल्याकडे गेल्या काही वर्षांत देशी-परदेशी भाषा शिकवणारे आणि शिकणारे यांच्या संख्येतील वाढीव्यतिरिक्त त्या ज्ञानाचे प्रत्यक्ष ‘ऑप्लिकेशन’ करणाऱ्या, भाषांतर/अनुवाद, इंटरप्रिटेशन (दुभाषी होणे), लोकलायझेशन (स्थानानुरूप करणे), संपादन, मुद्रितशोधन, ट्रान्सक्रिप्शन, व्हॉईस-ओव्हर या आणि अशांसारख्या विविध सेवा पुरवणाऱ्या ‘ट्रान्सलेशन अँड लोकलायझेशन इंडस्ट्री’ ची ओळख मात्र म्हणावी तशी झालेली नाही.

मागील वर्षी प्रथमच झालेल्या, जगभरातल्या भाषांतरकारांच्या इंटरनेटवरील सर्वात मोठ्या समुदायाने आयोजित केलेल्या व पूर्णपणे भाषांतर व्यवसायास वाहून घेतलेल्या व्हर्च्युअल कॉन्फरन्सला भारतीय भाषांतरकारांची असलेली कमी उपस्थिती जाणवली होती. तशी आजही इंटरनेटवर उपलब्ध असलेल्या भाषांतरकारांच्या मंचांवरही भारतीय भाषांतरकारांची उपस्थिती कमी असल्याचे लक्षात

येते आणि उपस्थित असलेल्यांपैकी बऱ्याच जणांची भाषांतर आणि संबंधित उपक्रम, चर्चा, परस्परतील संवाद, शिक्षण याकडे असलेली उदासीन वृत्तीदेखील खटकते.

यात भर म्हणून भाषा विषयाची आवड असणारे, गाठीशी भाषा विषयातील पदव्या असलेले, त्यातही हौसेने अजून एखादी परदेशी भाषा शिकणारे/शिकलेली मुलं-मुली भेटतात पण बहुतेक जण त्यानंतर त्या भाषेशी दुर्न्वयानेही संबंध नसलेली कामे करताना दिसतात. यामागील कारणमीमांसा करायला गेल्यास ‘आम्हाला कोणी सांगितलं नाही’ इथपासून ते ‘असं असतं हेच माहिती नव्हतं’ अशा वेगवेगळ्या रूपात कारणे पुढे येतात आणि मग एकंदरीत सर्वांची गोळाबेरीज केली तर भाषांतर क्षेत्राविषयी असलेल्या अज्ञान व समज-गैरसमजांपर्यंत गाडी येते.

भाषांतरासारख्या उत्तम कलेकडे दुर्लक्ष करणाऱ्या व एकंदरीत भाषा विषयातील करियरकडे पाहिल्या जाणाऱ्या उदासीन वृत्तीकडे बोट दाखवण्यापेक्षा आताच्या घडीला भाषा विषयात करियर करू इच्छिणाऱ्या, भावी भाषांतरकार होऊ पाहणाऱ्यांना मदतीचे बोट द्यावे असे वाटल्याने हा लेखनप्रपंच केला आहे.

मी स्वतः २००१ सालापासून व्यावसायिक भाषांतर क्षेत्रामध्ये कार्यरत आहे. सुरुवातीस जपानी-इंग्रजी भाषांतरकार आणि दुभाषी म्हणून औद्योगिक उत्पादने, वित्त/बँकिंग, सॉफ्टवेअर क्षेत्रातील विविध बहुराष्ट्रीय कंपन्यांमध्ये काम केले. त्यामध्ये तांत्रिक/आर्थिक कागदपत्रे भाषांतरित करण्यापासून यंत्रांसमवेत दुभाषी म्हणून काम करण्यापर्यंत सर्व जबाबदाऱ्या प्रथितयशपणे पार पाडल्या. जपानी कंपन्यांमध्ये

जपानी लोकासमवेत काम करताना जपानी कार्यपद्धतीचा अभ्यास करता आला. त्यानंतर कामानिमित्त जपानमध्ये झालेल्या वास्तव्यात मिळालेल्या शिक्षण व अनुभवांच्या आधारे मी मुक्त (फ्रीलान्स) भाषांतरकार म्हणून काम करण्यास सुरुवात केली. जपानी, मराठी, इंग्रजी व हिंदी या भाषांतील तांत्रिक, बिझिनेस-वित्तीय, कायदेविषयक, आरोग्य, विज्ञान अशा विविध क्षेत्रातील भाषांतराची कामे करत असताना अनेक अनुभव मिळत गेले. या क्षेत्रातील नवनवीन गोष्टी व तंत्रज्ञान शिकण्याची प्रक्रिया अजूनही चालूच आहे.

भाषांतर म्हणजे काय?

सोप्या भाषेत सांगायचं झालं तर एका भाषेतील मजकूर, त्यातील अर्थ व आशयासकट दुसऱ्या भाषेत रूपांतरित करणे म्हणजे भाषांतर. ज्या भाषेतील मजकूर भाषांतरित करायचा आहे त्या भाषेला मूळ किंवा स्रोत भाषा (Source language) म्हणतात व ज्या भाषेत भाषांतरित करायचा आहे त्या भाषेला लक्ष्य भाषा (Target language) म्हणतात. शेवटी ज्यांच्यासाठी भाषांतर केले जात आहे त्यांना लक्ष्य श्रोतुवर्ग (Target audience) म्हणतात.

उदाहरणार्थ, जर एखाद्या औद्योगिक कारखान्यात वापरल्या जाणाऱ्या एका विशिष्ट यंत्राचे मॅन्युअल इंग्रजीतून फ्रेंचमध्ये भाषांतरित केले जात असेल तर यात स्रोत भाषा इंग्रजी आहे व लक्ष्य भाषा फ्रेंच आहे. कारखान्यातील त्या यंत्रावर काम करणारा कामगारवर्ग हा या भाषांतर प्रकल्पाचा 'लक्ष्य श्रोतुवर्ग' होय.

मी भाषांतरकार होऊ शकेन का?

भाषांतराविषयी आढळणारा एक मोठा गैरसमज म्हणजे जिला एखादी भाषा लिहिता-वाचता-बोलता येते अशी कोणतीही व्यक्ती भाषांतर सहज करू शकेल. उदाहरणार्थ, जर एखाद्या व्यक्तीची मातृभाषा कन्नड असेल पण त्याखालोखाल जर तिला पंजाबी भाषादेखील अवगत असेल तर ती कन्नडबरोबरच पंजाबीमध्येही भाषांतर सहज करू शकेल असे बहुतेकांना वाटते. पण वास्तविक त्या व्यक्तीला पंजाबीच काय पण कन्नडमध्येही उत्तम भाषांतर करता येईल असे सांगता येत नाही. कारण केवळ एखादी भाषा मातृभाषा असली किंवा लिहिता-वाचता-बोलता आली म्हणजे तुम्ही दर्जेदार भाषांतर करू शकालच असे नाही.

'भाषांतरे केवळ लेखक/प्रकाशकच करू शकतात' हा अजून एक आढळणारा गैरसमज. अर्थात, साहित्यिक भाषांतरे (Literary Translations) करण्यास भाषांतरकार हा मुळात 'लेखक' असल्यास अधिक उत्तम. कारण एखाद्या भाषेचे सौंदर्य व खुबी उत्कृष्टरीत्या दुसऱ्या भाषेमध्ये मांडण्यासाठी अंगी 'साहित्यिक लेखनाचे गुण' असणे केव्हाही चांगले, परंतु हा नियम व्यावसायिक भाषांतराच्या बाबतीत लावता येत नाही. व्यावसायिक/तांत्रिक भाषांतर हे साहित्यिक भाषांतराच्या तुलनेत बऱ्यात प्रमाणात 'रोखटोक' असते. त्यासाठी भाषांतरकार हा लेखनव्यवसायातील नसला तरी चालू शकेल परंतु

त्याची दोन्ही भाषांवर उत्तम पकड असणे मात्र अनिवार्य आहे. भाषांतरकाराच्या समुदायात भाषांतर कोणी कराव याचे काही अलिखित नियम आहेत. त्यानुसार, उत्तम भाषांतरकाराच्या ठायी खालील गुण असणे गरजेचे आहे.

- स्रोत भाषेवर उत्तम प्रभुत्व असणे.
- लक्ष्य भाषेवर उत्तम प्रभुत्व असणे.
- भाषांतरित करायच्या मजकुराविषयी, त्या क्षेत्राविषयी तसेच लक्ष्य श्रोतुवर्गाची माहिती असणे.
- लक्ष्य भाषा बोलल्या जाणाऱ्या प्रदेशा/देशाच्या संस्कृतीशी परिचय असणे.

● भाषांतर करताना केव्हा शब्दशः भाषांतर करायचे व केव्हा स्वैर भाषांतर करायचे याचे ज्ञान असणे.

● व्याकरण, शुद्धलेखन, विरामचिन्हे या वरवर सोप्या वाटणाऱ्या बाबींचे सखोल ज्ञान असणे अत्यंत आवश्यक आहे!

भाषांतरकार होण्यासाठी आवश्यक पात्रता

व्यावसायिक भाषांतरकार होण्यासाठी तुम्ही ज्या भाषेत काम करू इच्छित आहात त्या भाषेची पदवी असणे आवश्यक आहे. उदाहरणार्थ,

- बी.ए., एम.ए. पदवी
- परदेशी भाषा असल्यास त्यातील डिप्लोमा/त्यांचे इतर आखलेले अभ्यासक्रम पूर्ण केलेले असणे.
- 'ट्रान्सलेशन स्टडीज' मधील पदवी/सर्टिफिकेशन

याखेरीज, तुमचे भाषांतरकौशल्य जोखून दुःहाला 'व्यावसायिक भाषांतरकार' म्हणून प्रमाणित करणाऱ्या संस्थांकडून तसे प्रमाणपत्र मिळवल्यास उत्तम. उदाहरणार्थ, अमेरिकेतील ATA सर्टिफिकेशन किंवा ऑस्ट्रेलियातील NAATI Accreditation वगैरे. आपल्याकडे भारतीय भाषांमधील पदवी/पदव्युत्तर अभ्यासक्रम बहुतेक विद्यापीठांमध्ये उपलब्ध आहेतच. परदेशी भाषांसाठी त्या त्या भाषेच्या संस्थांतर्फे सर्टिफिकेट परीक्षा/डिप्लोमा परीक्षा घेतल्या जातात. उदाहरणार्थ, जपानीसाठी 'इंडो-जॅपनीज असोसिएशन' किंवा फ्रेंचसाठी 'Alliance Francaise de Bombay' वगैरे. दिल्लीची जवाहरलाल नेहरू युनिव्हर्सिटी किंवा हैदराबाद येथील EFLU सारख्या संस्थेत परदेशी भाषांमध्येही बीए, एम.ए., ट्रान्सलेशन स्टडीजसारखे अभ्यासक्रम उपलब्ध आहेत.

एक उत्तम भाषांतरकार होण्यास मुळात भाषांची आवड असणे महत्वाचे आहेच परंतु त्याहीपुढे जाऊन त्या भाषांवर प्रभुत्व मिळवणे ही सर्वात आवश्यक गोष्ट आहे. त्यासाठी योग्य ते शिक्षण गाठीशी बांधून मगच या क्षेत्रात पाऊल टाकणे हा योग्य मार्ग आहे.

'इन-हाउस' भाषांतरकार व 'मुक्त' भाषांतरकार

भाषांतरकार म्हणून काम सुरू करण्यासाठी नोकरी करणे किंवा मुक्त पद्धतीने स्वतंत्र काम करणे (फ्रीलान्सिंग) हे दोन प्रमुख पर्याय

असतात. परदेशी कंपन्यांशी संबंधित भारतीय कंपन्या किंवा परदेशी कंपन्यांच्या भारतातील शाखा अशा ठिकाणी परदेशी भाषेचे जाणकार कायमस्वरूपी हवे असतात. त्यांनाच इन-हाउस ट्रान्सलेटर्स/लिंग्विस्ट्स म्हणतात. अशा नोकऱ्यांमध्ये भाषांतराबरोबरच दुभाषी, संपादन, मुद्रितशोधन, सारांशलेखन, समालोचन करणे इत्यादी कौशल्ये आत्मसात करण्याचीही संधी मिळू शकते.

मुक्त पद्धतीने भाषांतर करणे हा एक स्वतंत्र व्यवसायच आहे. हाताशी संगणक असल्यास हा व्यवसाय स्वतःच्या घरातूनच अथवा ऑफिसमधून करता येतो, ही त्याची सर्वात जमेची बाजू आहे. व्यावसायिक भाषांतरकार म्हणून नोकरी करणं किंवा मुक्त भाषांतरकार म्हणून काम करणं यापैकी कुठलाही पर्याय निवडला तरी त्यासाठी संगणकीय ज्ञान असण्यावाचून पर्याय नाही. कारण या दोन्ही वाटांची मुळं ही तुमच्या संगणकीय कौशल्यात लपली आहेत. भाषांतरकार आणि संगणक ही एक अभेद्य जोडी आहे. दोन्हींना एकमेकांपासून अलग करणे निव्वळ अशक्य आहे आणि नुकसानकारकही आहे. आजच्या पिढीला संगणक नवीन नाही. पण बहुतेक लोकांचा संगणकाचा उपयोग हा ईमेल, चॅट, गेम्स, चित्रपट/संगीत, फेसबुक/ऑर्कुट इत्यादीपर्यंतच मर्यादित असतो. भाषा विषयाच्या कुठल्याही

विद्यार्थ्याला संगणकाचा उपयोग वरील गोष्टींपर्यंतच सीमित ठेवून चालणार नाही. कारण इतर क्षेत्रांप्रमाणेच भाषांतराच्या क्षेत्रावरही संगणकाचा चांगलाच प्रभाव आहे. भाषा शिकणाऱ्यांनी, मग ती देशी असो वा परदेशी भाषा असो, संगणकाचा उपयोग एका ठरावीक मर्यादेपर्यंतच न करता त्याहीपुढे जाऊन भाषांतरास आवश्यक असणारी तांत्रिक कौशल्ये वाढवण्यासाठी व स्वतःचे उत्तम करियर घडवण्यासाठी आवर्जून केला पाहिजे.

अमेरिका, आशिया खंडांतील देश तसेच युरोपियन देशांमध्ये भाषांतर हा एक मोठा उद्योग आहे आणि कित्येक लोक या व्यवसायाकडे अत्यंत गंभीर दृष्टीने पाहतात. भारतासारख्या बहुभाषक देशात भाषांतर हा अजूनही दुर्लक्षित व्यवसाय आहे. आपल्याकडे भाषांतर क्षेत्र विस्तारण्यास अजून पुष्कळ वाव आहे परंतु त्यासाठी होतकरूंनी योग्य दिशेने प्रयत्न सातत्याने चालू ठेवण्याची तसेच नवीन गोष्टी—विशेषतः तंत्रज्ञान—शिकण्याची तयारी ठेवणे मात्र अत्यंत आवश्यक आहे!!

